

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2014» атты
IX халықаралық ғылыми конференциясы

IX Международная научная конференция
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2014»

The IX International Scientific Conference for
students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION-2014»

2014 жыл 11 сәуір
11 апреля 2014 года
April 11, 2014

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2014»
атты IX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
IX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2014»**

**PROCEEDINGS
of the IX International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2014»**

2014 жыл 11 сәуір

Астана

УДК 001(063)
ББК 72
Ғ 96

Ғ 96

«Ғылым және білім – 2014» атты студенттер мен жас ғалымдардың IX Халықаралық ғылыми конференциясы = IX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2014» = The IX International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2014».
– Астана: <http://www.eni.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/>, 2014. – 5831 стр.
(қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-610-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001(063)
ББК 72

ISBN 978-9965-31-610-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті, 2014

КОНСТРУКТИВИЗМ – ГЕНДЕРЛІК ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ МЕТОДОЛОГИЯСЫ РЕТІНДЕ

Примбекова Жадыра Мурадбековна

Primbekova.zhadyra@yandex.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ «Мәдениеттану» мамандығының 2 курс магистранты, Астана,
Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – ф.ғ.к., доцент Адаева Г.А.

Конструктивизм – гендердің әлеуметтік құру теориясы ретінде гендерлік зерттеулерде кеңінен таралған. Конструктивизм өкілдері әлеуметтік жағдай табиғаттан туындайды, сондықтан әйел мен ердің әлеуметтік рөлдері қалыпты дегенге күмәнмен қарайды.

Бастапқыда конструктивистік идеялар эссенциализмнің феминистік сыны ретінде пайда болды. Феминизм өкілдері ұстанымдарын үш жақты оппозициялық көзқараста дамытты: біріншіден, биологиялық детерминизмге, екіншіден, кеңінен таралған әлеуметтік теорияларға, үшіншіден, гендерді биологиялық жыныстың корреляттары, яғни баламалары деп түсінетін феминизмге жақын ілімдерге қарсы тұрды [1, с. 33].

Сынға ұшыраған бірінші бағыт - биологиялық детерминизм мен фундаментализмнің дәлелдері ақылға қонымды және қисынды деп санаған ұстанымдар. Бұл бағыт адам табиғатын әйелге және ер кісіге тән деп екіге бөліп, жыныстардың моральдық дихотомиясын (екіұдайылығын) мойындауға шақырады. Күнделікті түсініктерде «анатомия – ол тағдыр», сондықтан жыныс, жас, этникалықтың мәдени интерпретациясында биологиялық ерекшеліктерге аскриптивті, туа біткен статус беріледі. Жыныс арасындағы биологиялық функциялардың қарама-қарсылығы әлеуметтік және мәдени кеңістіктегі айырмашылыққа себеп болды. Биодетерминизмге социал-дарвинизм, фрейдизм және мальтузиандық ілімдері жатқызылды. Әсіресе, З. Фрейд теориясындағы бейсаналыққа негізделген «Эдип комплексінің» және «Электра комплексінің» абсолюттендірілуі үлкен наразылық туғызды.

Феминистердің пікірінше әлеуметтік рөлдер құрастырылған. Әйел мен ер кісі болып тұмайды, әйел мен еркісі болып қалыптасады. Әйел және ерге, жас және кәріге тән қасиеттер әр түрлі контексте әр түрлі мәнге ие.

Екінші жағынан, негізгі сын эссенциализмге жақын социологиялық теорияларға қарсы бағытталды. Ондай әлеуметтік теорияларға марксизм, құрылымды-функционалдық ұстаным және драматургиялық интеракционизм жатқызылды.

Марксистік социологияның логикасы бойынша гендерлік қатынастар дегеніміз – өндірістік (экономикалық) қатынастардың көрінісі. Ер мен әйел арасындағы еңбек бөлінісін - адамның өмір сүруіне қажетті іс-әрекет деп қарастырады. Еңбек бөлінісі – биологиялық қабілеттерден туындайтын табиғи және қалыпты жағдай.

Құрылымды-функционалдық ұстанымның өкілдері Э.Дюркгейм мен Т.Парсонстың көзқарастары марксизмнен өзгешелеу. Эмиль Дюркгеймнің пікірінше әлеуметтік құрылымдағы жыныстардың жағдайы еңбектің бөлінуімен ғана емес, сонымен қатар өркениеттің қалыптасуымен түсіндірген дұрыс болар. Әлеуметтік даму барысында жыныстардың біреуі эмоционалды функцияларға, екіншісі интеллектуалды функцияларға ие болып қалды. Уақыт өте келе иелік етілген функциялар қоғамның тұрақтылығына қажетті бірін-бірі толықтыратын өзгешеліктерге айналып шыға келді.

Әлеуметтанушы Т. Парсонс жыныстық-рөлдік (поло-ролевое) ұстанымның негізін қалады. Оның пікірінше әлеуметтік жүйеде әйел экспрессивті, ер кісі – инструменталды рөлдерді атқарады. Экспрессивті рөл күтім жасауға, жанұядағы тепе-теңдікті ұстауға бағытталған. Бұл рөл үй шаруасындағы әйелге (домохозяйка) парыз болып жүктелді. Ер кісінің инструменталды рөліне табыскер, қорғаушы функциялары жатқызылды. Аталған

рөлдік әрекеттер әлеуметтік құрылыммен анықталады. Әйел мен ер кісі өзінің рөлдік стереотиптерін социализация және қоғамдық орта күтетін рөлдерді жүзеге асыру барысында игереді. Рөлдердің дұрыс орындалуы мен тұрақтылығы ынталандыру және жазалау жүйесі арқылы қамтамасыз етіледі.

Жыныстық-рөлдік ұстанымның негізінде биологиялық детерминизм және фрейдизмге тән ер мен әйелге туа біткен бейсаналық бастамалар идеялары жатқанын айта кету керек. Кеңінен таралған Т. Парсонстың жыныстық-рөлдік ұстанымы әлеуметтануда ғана емес, әлеуметтік ғылымдардың барлығында дерлік парадигмалық ілімге айналды. Жоғарыдағы айтылған теорияларға қарағанда сынға алынған И. Гофманның драматургиялық интеракционизм ілімі – конструктивизм методологиясының қалыптасуына ықпал еткен теориялардың бірі. Дегенмен, алғашқы феминизм өкілдері И. Гофманның ілімінде эссенциалистік тезистер бар дегенді алға тартты. Олардың пікірінше драматургиялық интеракционизм гендерлік рөлдерді биологиялық жыныстан туындайтын актерлердің ойыны деп қарастырды. И. Гофман жыныстық айырмашылықтарға әлеуметтік мән бергенімен, биологиялық жыныстың доминанттылығын теріске шығарған жоқ деген көзқарас ұзақ уақыт феминистік теорияларда басым болды.

Сонымен қатар, конструктивизм ілімі гендер мен жынысты әр түрлі ортада көрініс табатын балама құбылыстар деп қарастырған ілімдерді де сынға алды. «Әйел әйел болып туады» деген тезисті «Второй пол» (1949 ж.) атты еңбегінде Симона де Бовуар сынға алды. Дегенмен XX ғасырдың 70-жылдарына дейін феминистік әдебиеттерде гендерді жыныстың мәдениеттегі көрінісі (корреляты) деп анықтаған көзқарастар кеңінен таралды. Тек 80-жылдардан бастап жыныс пен гендердің айырмашылығын айқындаған концепциялар беделге ие бола бастады. Олардың ішінен конструктивизм методологиясының жаңа сапалық деңгейге көтерілуіне ықпал еткен негізгі үш ілімді атап кетуге болады:

1. П. Бергер мен Т. Лукманның әлеуметтік-конструктивті ұстанымы
2. Г. Гарфинкельдің этнометодологиясы
3. И. Гофманның «гендерлік дисплей» концепциясы [2, с. 158]

П. Бергер мен Т. Лукманның «шынайлықты әлеуметтік құрастыру» теориясының негізгі тезисі мынада. Әлеуметтік шындық бір мезетте объективті, сонымен қатар субъективті де болып келеді. Ол индивидтен тәуелсіз болғандықтан объективтілік талаптарына сай келеді. Ал, екінші жағынан, әлеуметтік шындықты субъективті деп те қарастыруға болады, өйткені ол үнемі индивидпен құрастырылуда.

60-жылдардың ортасында американ әлеуметтанушысы П. Бергер мен неміс әлеуметтанушысы Т. Лукман басымдылық танытып келген американдық әлеуметтік парадигма, яғни парсонс концепциясына күмән келтіре бастады. П. Бергер мен Т. Лукман XX-ғасырдың 20-жылдары пайда болған білім социологиясына жаңа түсініктеме берді. Олар білім социологиясын тек қана идея, концепция, теориялардың жиынтығы ғана емес, сонымен бірге адамның күнделікті өмірдегі машық, тәжірибе және стереотиптер қоры ретінде қарастырды.

80-жылдардың екінші жартысында феминистік дискурста осы көзқарас басымдылыққа ие болды. Феминистік зерттеушілердің ойынша гендер – күнделікті өмір тәжірибесінде, түсініктерде, ниеттерде көрініс табатын ер мен әйелдің қарым-қатынас әлемі. Сол себепті зерттеушілердің негізгі мақсаты – ер мен әйелге тән ерекшеліктер қайдан және қалай бастау алады, сонымен қатар қандай салаларда орын алатынын анықтау. Осы кезде биологиялық детерминизмге қарсы бірнеше аргумент пайда болды. Біріншісі, біржыныстық махаббат дискурсының орын алуы, яғни сексуалдылық жыныс табиғатынан тарайды деген көзқарастың әлсіреуі. Екіншісі, транссексуалдар проблемасы жайлы сөздің қозғалуы, яғни жынысын ауыстырғысы келетіндердің көбеюі. Үшіншісі, соңғы биологиялық зерттеулер мәліметтері бойынша жыныстық ерекшеліктерді хромосомдық және генетикалық қасиеттерімен түсіндірудің қиындығында. Осы және басқа да фактілер алғашында аномалия (ауытқу) болып саналып келген көріністер, феминистердің көзқарасы бойынша олардың

калыпты екенің дәлелдейді, яғни биологиялық детерменизмнің негізгі аргументтерін теріске шығарады.

Жаңа тезистердің Т. Парсонстың жыныстық-рөлдік теориясынан үлкен айырмашылығы бар. Феминистердің тезисінде шынайылықты құрастыратын индивидке белсенділік тән. Ол әлеуметтік ортаны құрастырып қана қоймай, оның өміршеңдігін үнемі қамтамасыз ете отырып өзінің белсенділігі арқылы келешекте өзгертуіне мүмкіндігі бар. Сонымен қатар Т. Парсонстың жыныстық-рөлдік теориясында жынысаралық өзгешелік өзара толықтырудың алғышарты болып саналса, жаңа тезис бойынша гендерлік ерекшеліктер жынысаралық теңсіздікке және ердің үстемдігіне алып келді. Ер адам өзінің тұлғалық қабілеттерін жариялы, көпшілік саласында жүзеге асырса, ал әйел өзінің тұлғалық қабілеттерін отбасы және оның айналасында қолдануға мәжбүр.

Гендераралық теңсіздік ер мен әйелдің қабілеттерін жүзеге асыру саласының айырмашылығынан туындайды. Гендерлік теңсіздік қоғамдық қатынаспен өндіріліп отырады. «Гендердің өндірілуі»(doinggender феминистік терминология бойынша) әсіресе қоғамдағы коммуникативтік қатынастардың бұзылуы, яғни істен шығуы көрініс тапқанда айқын байқалады.

«Гендердің бұзылуы» немесе «гендердің істен шығуы» мәселесін Г. Гарфинкель, өзінің этнометодологиялық концепциясы аясында, жынысын ауыстырған Агнестің тарихын баяндау арқылы қарастырып кеткен. Бұл оқиға желісі бойынша, бірегейлігін анықтай алмаған ер бала тұлғалық дағдарысқа ұшырап кәмелет жасқа толған соң жынысын ауыстыруға шешім қабылдайды. Туа салып «әйелдік» тәжірибеден өтпеген Агнес, есейген жаста қоғамдағы әйел бейнесіне сәйкестену үшін әйелге тән қасиеттерді игеру процессін басынан өткерді. Ішкі психологиялық сезінуіне сәйкестену үшін жынысын өзгертіп қана қоймай, толықтай әлеуметтік бірегейлікке жету жолында ол тұрмысқа шықты. Жалпы айтқанда, ол күнделікті өмірінде өзінің әйелдік бірегейлігін қоғам алдында дәлелдеумен әуре болды.

Осы оқиғаға анализ жасаған Г. Гарфинкель қоғамдағы тәртіп ер мен әйел арасындағы айырмашылыққа негізделген, яғни мәдениеттегі әлеуметтік жағдай гендерлік конструкция деген тұжырым жасайды. Гендерлік рөлдердің құрастырылатындығы Агнес өмірінде орын алған «гендердің істен шығуы» көрініс тапқан кезде айқын байқалады.

Конструктивизм методологиясының қалыптасуына үлкен үлес қосқан И. Гофманның драматургиялық (социологиялық) интеракционизм тұжырымдамасы. Осы тұжырымдама бойынша әлеуметтік тәртіпті нақтылы жағдайда орын алатын индивидтер арасындағы қарым-қатынас анықтайды. Әлеуметтік тәртіптің қалыптасуын суреттеу үшін И. Гофман *гендерлік дисплей* ұғымын еңгізеді. Зерттеушінің пікірінше, гендерлік дисплей дегеніміз тұлғалар арасындағы бетпе-бет коммуникация барысында гендердің құрастырылуы мен жұмыс істеуін көрсететін құрал. Осы ұғымды пайдалана отырып, конструктивизм өкілдері гендердің қаншалықты күрделі екенін көрсеткісі келді. Дисплей – қоғамдық қатынас пен мәдениетте көрініс табатын ер мен әйел жайлы алуан түрлі түсініктер. Өмір болса – драматургиясы күрделі спектакль. Актерлер (әйел мен ерлер) өзінің рөлдерін тыңғылықты жаттағандығы соншалықты, олар тіпті әлеуметтік сценарийдегі рөлдерді биологиялық жыныстан ажыратпайды, керісінше, оның қалыпты көрінісі ретінде қабылдайды. Конструктивистердің ойынша, гендерлік дисплейдің биологиялық жыныстан айырмашылығын көрсету үшін оның мәдени детерминациясын ашып көрсетуіміз керек. Әртүрлі өркениеттерде, мәдени орталарда гендерлік дисплей де әртүрлі болады, яғни дисплей әмбебап және барлық мәдениеттерге ортақ болмауы оның биологиялық жыныстан айырмашылығын дәлелдейді. Бірақ барлық мәдениеттерге ортақ механизмдер де орын алады. Ер мен әйел болу дегеніміз белгілі бір мәдениетте қабылданған коммуникативті практикаларды орындау болып табылады. Оларды орындауға бағытталған әс-ірекеттерді И. Гофман конвенциялық (келісімдік) әрекеттер деп атайды. Әрбір адам гендерлік дисплейге сәйкес, яғни орта құптайтын әрекеттерді ғана орындауы қажет. Әйел мен ер оларды идентификациялауға болатындай нақтылы мәдени жағдайда өзінің актерлік ампуласына

сәйкес іс-әрекет жасау керек. Сонда ғана сенімге ие болған адамға коммуникацияға түсуге рұқсат етіледі және қоғамда сәттілікке жетуге мүмкіндік беріледі. Гендерлік коммуникативті практикаларды жүзеге асыру қоғамдағы тәртіпті және ұрпақ арасындағы сабақтастықты қамтамасыз етеді.

Адамның гендерлік дисплейі әлеуметтік талаптарға қайшы келіп жатса гендерлік проблема туындайды. Мысалы, егер ер бала қуыршақпен ойнауға немесе ер адам бала күтімі бойынша декреттік демалыс алуға ниет танытса қоғам тарапынан түсініспеушілікке тап болады. Өйткені гендерлік дисплей бойынша аталған іс-әрекет қыз бала мен әйелге тән.

Конструктивизм өкілдері И. Гофман тұжырымдамасын қабылдай отырып, гендерлік дисплей ұғымына жаңа мағына берді.

Гендерлік дисплеймен анықталатын теңсіздік жағдайын өзгертуге болады. Ол үшін ер мен әйел бірегейлігіне жатқызылатын күнделікті практикаларға өзгертулер енгізу қажет. Ер адамның бірегейлігін анықтайтын құрылымдарға төмендегілер жатқызылды:

- 1) ер адам өзін кәсіби салада жүзеге асыруға бағыттайды;
- 2) әйел адамнан айырмашылығын көрсететін белгілерге ие болу (мысалы, брутальдылық);
- 3) «нағыз ерге» тән байсалдылық пен ақылдылыққа талпыну (ер адамға эмоцияға берілу жараспайды);
- 4) ер адам бала-шағасын қамтамасыз ететін «мал табар» (добытчик).

Әйел адамның бірегейлігін айқындайтын құрылымдарға төмендегі ұстанымдар жатқызылады:

- 1) міндетті түрде ана болуға талпыну;
- 2) жақсы әйел (жар, ана, домохозяйка) болуға талпыну;
- 3) қоршаған ортамен қатынасқа түсудің басты құралы және әйел бейнесінің негізгі қыры саналатын әйел сұлулығын сақтауға әрекет жасау.

Конструктивизм бойынша үйреншікті күнделікті практикаларды өзгертумен қатар, ер мен әйел арасындағы теңсіздікті белгілейтін тілдік қорды да түзету қажет. Мысалы, Қазақстан оқу орнындағы ұстаздарды «апай» және «ағай» деп екіге бөлу немесе ер мен әйелді «азамат» пен «азаматша» деп атау гендерлік жіктеу сипатына ие және күнделікті сөздік қорға еніп кеткен.

Конструктивизм методологиясының қалыптасуына американдық антропологиялық дәстүрге жататын этнопсихологиялық бағытының өкілдері Р. Бенедикт және М. Мид зор ықпал еткенін айта кетуіміз керек. Маргарет Мид «Культура и мир детства» атты шығармасында Полинезия тайпаларының мәдениеттерін зерттей отырып, парадоксалды жанылықтарды ашқан. Мысалы, чамбули тайпасының әйелдері өздерін ерлер сияқты ұстаса, ерлері әйелдерге ұқсаған. Антропологтың тұжырымы бойынша гендерлік ерекшеліктерге ер мен әйел тәрбие алу барысында ие болады [3].

Жалпы айтқанда, конструктивизм методологиясы негізінен эссенциалистік және примордиалистік концепцияларға қарсы бағытталды. Жоғарыда қарастырылған П. Бергер мен Т. Лукманның әлеуметтік-конструктивті ұстанымы, И. Гофманның «гендерлік дисплей» концепциясы, Г. Гарфинкельдің этнометодологиясы және XX ғасырдың алғашқы жартысында жүргізілген Маргарет Мид, Рут Бенедикт сияқты антропологтардың зерттеулері конструктивизмнің іргетасына айналды.

Қолданылған әдебиеттер

1. Сейтова М. Социально-культурные значения пола: проблемы теоретизации // Сборник статей по гендерным исследованиям «Пол женщины». – Алматы. – 2000. С. 33-41
2. Тукачева Ю. С. Социально-философская сущность гендера // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2011. № 7 (13): в 3-х ч. Ч. 1. С. 157-160.
3. Мид М. Культура и мир детства / Сост. и предисл. И. С. Кона. — М.: Наука, 1988.